

Concept 2014 juni 2006
 Grondig Recht, liber amicorum Dr. S.B. Ybema, Asser Press, Den Haag,
 2006, blz. 89-108.

DE DEENSE KARIKATUREN: VRIJE MENINGSUITING OF STRAFBARE GODSLASTERING?

door Nico Keijzer

De uitnodiging om een opstel te schrijven ter ere van dr Seerp Ybema bereikte mij tijdens een werkbezoek aan Indonesië. Een gedurende dat bezoek regelmatig terugkerend onderwerp van discussie met Indonesische juristen waren de zogenoemde *Danish cartoons*, een serie afbeeldingen van de profeet Mohammed, in september 2005 verschenen in een Deens dagblad. Die publicatie heeft tot veel ophef geleid, waaronder enerzijds protestmanifestaties in het Midden-Oosten waarbij ambassades in brand zijn gestoken en veel doden zijn gevallen, anderzijds steunbetuigingen in de Europese pers, soms met herhaalde publicatie van de afbeeldingen. Ook in Indonesië hebben protestmanifestaties plaatsgehad, zij het dat het daar, afgezien van het gooien met rotte eieren, niet tot gewelddadigheden is gekomen. Het incident heeft diepgaande verschillen blootgelegd tussen oost en west. Enkele juridische aspecten ervan zullen wellicht ook de scheidende Directeur Juridische Zaken van het Ministerie van Defensie interesseren.

GANG VAN ZAKEN¹

Op 30 september 2005 heeft het Deense dagblad Jyllands-Posten naast een artikel over persvrijheid en zelfcensuur² twaalf karikaturen afgedrukt betreffende de profeet Mohammed. Twee daarvan legden verband met terrorisme, één op ludieke, één op minder ludieke wijze. De ludieke karikatuur toonde een wolk, kennelijk de hemel voorstellende, waarnaar een aantal verkoolde figuurtjes opsteeg, kennelijk zelfmoordterroristen. Boven werden deze door Mohammed opgewacht met de mededeling: Stop, stop, de maagden zijn al op! De minder ludieke karikatuur toonde Mohammed met een tulband grotendeels bestaande uit een bom met brandende lont, met daarop een embleem met kennelijk Arabisch opschrift.

Naar aanleiding van deze publicatie hebben ambassadeurs van elf Islamitische landen belet gevraagd bij de Deense minister-president. Dit werd geweigerd, met verwijzing naar de in Denemarken bestaande persvrijheid behoudens het verbod van godslasterlijke of discriminerende uitlatingen, over welke men zich kon beklagen bij de gerechtelijke autoriteiten. Vervolgens heeft een aantal Moslimorganisaties aangifte gedaan bij de Deense politie op grond van de artikelen 140 en 266b Deens strafwetboek, betreffende godslastering respectievelijk belediging van een bevolkingsgroep. In januari 2006 heeft de officier van

¹ De hier gemelde gegevens zijn in hoofdzaak ontleend aan: Jyllands-Posten Muhammed cartoons controversy, http://en.wikipedia.org/wiki/Jyllands-Posten_Muhammad_cartoons

² Het artikel, geschreven door Flemming Rose, hield in vertaling onder meer in: "The modern, secular society is rejected by some Muslims. They demand a special position, insisting on special consideration of their own religious feelings. It is incompatible with contemporary democracy and freedom of speech, where you must be ready to put up with insults, mockery and ridicule. It is certainly not always attractive and nice to look at, and it does not mean that religious feelings should be made fun of at any price, but that is of minor importance in the present context. [...] we are on our way to a slippery slope where no-one can tell how the self-censorship will end."

justitie het onderzoek beëindigd, omdat het desbetreffende feit naar zijn oordeel niet strafbaar was.³ Dat oordeel werd op 15 maart 2006 door de *Rigsadvokaten* bevestigd.⁴

Een groep Deense imams had inmiddels een dossier samengesteld over het in Denemarken heersende islamofobe klimaat, en dit op 6 december 2005 gepresenteerd op een topbijeenkomst van de *Organisation of the Islamic Conference*, welke daarop de Verenigde Naties uitnodigde om tegen Denemarken sancties te treffen. In een aantal landen in het Midden-Oosten is overgegaan tot een consumentenboycot van Deense producten. Tekenaars van de karikaturen zijn met de dood bedreigd. Onder andere zijn de Deense ambassades in Syrië en in Libanon in brand gestoken. Bij protestbijeenkomsten zijn 139 personen omgekomen, hoofdzakelijk in Nigeria, Libië, Pakistan en Afghanistan.

Een aantal kranten in Europa en elders ter wereld (niet in Engeland en ook niet in de Verenigde Staten) heeft in de controversale aanleiding gezien om de karikaturen van Mohammed eveneens af te drukken. Ook zijn de karikaturen op diverse websites geplaatst.⁵

Flemming Rose, de verantwoordelijke redacteur van de *Jyllands-Posten*, de krant waarin de twaalf karikaturen het eerst zijn afgedrukt, heeft in een artikel in de *Washington Post* zijn beweegredenen uiteengezet.⁶ De directe aanleiding was gelegen in de omstandigheid dat een Deense schrijver slechts met moeite een illustrator had kunnen vinden voor een kinderboek over de Koran en Mohammed, wegens de bij diverse aangezochte kunstenaars bestaande vrees voor gewelddadige reacties (met verwijzing naar onder meer de moord op Theo van Gogh).⁷ Meer in het algemeen waren de karikaturen geplaatst als reactie op de toenemende angst en intimidatie rond zaken die verband houden met de Islam. "Our goal was simply to push back self-imposed limits on expression that seemed to be closing in tighter." Ter verdediging van de afbeelding van Mohammed met een bom in zijn tulband houdt het artikel onder meer in: "Angry voices claim the cartoon is saying that the prophet is a terrorist or that every Muslim is a terrorist. I read it differently: Some individuals have taken the religion of Islam hostage by committing terrorist acts in the name of the prophet. They are the ones who have given the religion a bad name."

De geschetste gang van zaken kan niet los worden gezien van haar voorgeschiedenis, in het bijzonder de beroering die is ontstaan door de verschijning, in 1989, van de roman *The Satanic Verses*, van Salman Rushdie, waarin Mohammed een goochelaar wordt genoemd en zijn betrouwbaarheid als boodschapper van Allah in twijfel wordt getrokken. Die roman is in Islamitische kringen opgevat als een onaanvaardbare belediging van de profeet Mohammed, hetgeen de auteur op een terdoodveroordeling door de Iranese ayatollah Khomeini is komen te staan. Exemplaren zijn publiekelijk verbrand en bij diverse protestbijeenkomsten zijn doden

³ Art. 266b Deens Strafwetboek luidt in Engelse vertaling: Any person who, publicly or with the intent on of wider dissemination, makes a statement or imparts other information by which a group of people are threatened, insulted or degraded on account of their race, colour, national or ethnic origin, religion or sexual inclination shall be liable to a fine or to imprisonment for any term not exceeding two years.

⁴ Director of Public Prosecutions File No. RA-2006-41-0151, 15 March 2006: Decision on possible criminal proceedings in the case of Jylland-Posten's Article "The Face of Muhammed".

⁵ Onder andere op http://en.wikipedia.org/wiki/Jyllands-Posten_Muhammad_cartoons.

⁶ *Washington Post* 19 februari 2006.

⁷ De fimproducent Theo van Gogh werd op 2 november 2004 op straat doodgeschoten wegens het vervaardigen van de jegens Moslims provocerende film *Submission*.

en gewonden gevallen.⁸ Over deze affaire zijn verscheidene boeken geschreven, waaronder een met als titel: *Be Careful with Muhammad!*^{9, 10}

GODSLASTERING

Godslastering is in diverse staten op uiteenlopende wijze of in het geheel niet strafbaar gesteld.

Engeland

In Engeland en Wales is *blasphemy* een *common law offence*, niet bij wet gedefinieerd. De laatste twee strafvervolgingen dienaangaande hebben plaats gehad in 1922 en in 1979. In laatstbedoelde zaak werd dit strafbare feit als volgt omschreven:¹¹

"Every publication is said to be blasphemous which contains any contemptuous, reviling, scurrilous or ludicrous matter relating to God, Jesus Christ or the Bible, or the formularies of the Church of England as by law established. It is not blasphemous to speak or publish opinions hostile to the Christian religion, or to deny the existence of God, if the publication is couched in decent and temperate language. The test to be applied is as to the manner in which the doctrines are advocated and not to the substance of the doctrines themselves."

De strafbaarstelling van *blasphemy* betreft de Christelijke godsdienst, geen andere. Discussies, onder meer in de boezem van de *Law Commission*, over de vraag of de strafbaarstelling zou moeten worden beëindigd dan wel tevens in verband moeten worden gebracht met andere godsdiensten, hebben nog niet tot wetgeving geleid.

Duitsland

In Duitsland is godslastering strafbaar gesteld bij § 166 StGB. Deze bepaling luidt:

“(1) Wer öffentlich oder durch Verbreiten von Schriften (...) den Inhalt des religiösen oder weltanschaulichen Bekenntnisses anderer in einer Weise beschimpft, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, wird mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder mit Geldstrafe bestraft.

(2) Ebenso wird bestraft, wer öffentlich oder durch Verbreiten von Schriften (...) eine im Inland bestehende Kirche oder andere Religionsgesellschaft oder Weltanschauungsvereinigung, ihre Einrichtungen oder Gebräuche in einer Weise beschimpft, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören.“

Frankrijk

In Frankrijk is bij de Franse revolutie de strafbaarstelling van godslastering afgeschaft. De *Nouveau Code Pénal* van 1994 houdt dienaangaande geen bepaling in, evenmin als destijds de *Code Pénal* van 1810.

⁸ Zie nader: Daniel Pipes, *The Rushdie Affair, the Novel, the Ayatollah, and the West*, New Brunswick en Londen, tweede druk, 2003.

⁹ Shabbir Akhtar, *Be Careful with Muhammad! The Salman Rushdie Affair*, Londen, 1989. (Indonesische vertaling: *Mengungkap kelicikan barat sekuler dengan kasus ayat-ayat setan Salman Rushdie*, Jakarta, 1992.)

¹⁰ Zie voorts onder andere: Richard Webster, *A Brief History of Blasphemy: Liberalism, Censorship and 'The Satanic Verses'*, Southwold, 1990.

¹¹ *Whitehouse v. Gay News Ltd. and Lemon* [1979] AC 617 (665), HL.

Nederland

Hoewel Nederland aanvankelijk, bij de invoering van het Wetboek van Strafrecht in 1886, het Franse voorbeeld heeft gevolgd, is het in 1932 toch tot strafbaarstelling overgegaan, door invoering (in Boek II, Titel V, inzake misdrijven tegen de openbare orde) van art. 147 onder 1° Sr, volgens hetwelk met gevangenisstraf van ten hoogste drie maanden of met geldboete van de tweede categorie wordt gestraft: hij die zich in het openbaar, mondeling of bij geschrift of afbeelding, door smalende godslasteringen op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaat. Bij art. 429bis Sr is daarnevens strafbaar gesteld het op een aan de openbare weg zichtbare plaats woorden of afbeeldingen stellen die als smalende godslasteringen voor godsdienstige gevoelens krenkend zijn. In 1934 is toegevoegd de strafbaarstelling, bij art. 147a Sr, van het verspreiden e.d. van een geschrift of afbeelding waarin uitlatingen voorkomen die als smalende godslasteringen voor godsdienstige gevoelens krenkend zijn. De Hoge Raad heeft op grond van de wetsgeschiedenis geoordeeld “dat de term ‘smalende’ bevat het subjectieve element, de bedoeling van de smalende het als reëel gestelde hoogste Opperwezen neer te halen; dat de term ‘smalende’ dus niet slechts de functie heeft te omschrijven een bepaalde vorm van zich op voor godsdienstige gevoelens krenkende wijze uitlaten.”¹²

Denemarken

Art. 140 Deens Strafwetboek luidt, in Engelse vertaling:¹³

“Any person who, in public, mocks or scorns the religious doctrines or acts of worship of any lawfully existing religious community in this country shall be liable to imprisonment for any term not exceeding four months.”

Indonesië

In het Indonesische Wetboek van Strafrecht (KUHP), in zijn algemeenheid nog van Nederlandse makelij, is in 1965 het nieuwe art. 156a ingevoegd. Die bepaling luidt:¹⁴

“Gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaar wordt hij die opzettelijk in het openbaar blijk geeft van een opvatting of gevoel die/dat:

- a. in principe vijandig, verkeerd of kwetsend is ten opzichte van een in Indonesië beleden godsdienst;
- b. erop gericht is te bevorderen dat men geen godsdienst (meer) belijdt die uitgaat van het geloof in de ene en waarachtige God.”

De genoemde strafbaarstellingen vertonen opmerkelijke verschillen. Bij de Engelse wordt onder meer belediging van God zelf strafbaar gesteld, de Duitse, Nederlandse, Deense en Indonesische keren zich tegen belediging van het geloof van mensen. De Nederlandse heeft alleen betrekking op het Opperwezen, de overige ook op andere geloofsinhouds. In Engeland is *blasphemy* slechts strafbaar in verband met het Christendom, in de overige genoemde landen bestaat een zodanige beperking niet. De Indonesische strafbaarstelling is ruimer dan de andere hier genoemde, hetgeen kan worden verklaard door de belangrijke rol die de godsdienst in dat land vervult in het dagelijks leven, terwijl in Europa die rol tegenwoordig in het algemeen minder expliciet is.

¹² HR 2 april 1968, NJ 1968, 373, m.nt. Bronkhorst.

¹³ Zie de vertaling door Martin Spencer, Kopenhagen, 1987.

¹⁴ Vertaling door Dr. M.J.H.W. Termorshuizen-Arts.

Levert de publicatie van de Mohammed-karikaturen naar het recht van een van de genoemde landen strafbare godslastering op?

Naar Engels recht is deze publicatie geen *blasphemy*, reeds vanwege de genoemde beperking tot het Christendom.

Houdt publicatie van een karikatuur van Mohammed waarbij deze in verband wordt gebracht met terrorisme beschimping van een geloofsinhoud in, als bedoeld in § 166 van het Duitse *Strafgesetzbuch*? Niet indien men ervan uitgaat dat Mohammed als profeet slechts boodschapper van Allah en niet zelf een geloofsinhoud is, en dat is naar het schijnt de orthodoxe opvatting.¹⁵ Het zou misschien anders zijn indien, hetgeen ik wel eens heb horen beweren, Mohammed als de rechterhand van Allah kan worden beschouwd, maar dat moet vermoedelijk in overdrachtelijke zin worden begrepen. Aldus bezien is de publicatie ook naar Duits recht niet strafbaar.

Het in art. 140 Deens Strafwetboek omschreven feit levert de publicatie van de Deense karikaturen evenmin op, aangezien de karikaturen geen betrekking hadden op enig godsdienstig leerstuk of eredienst. (De mening van de *Rigsadvokaten* dat er in casu geen sprake is van *mockery* of van *scorn*¹⁶ zou ik echter niet voor mijn rekening willen nemen.)

Naar Nederlands recht levert de publicatie niet het misdrijf van art. 147a Sr op, omdat zij niet het Opperwezen betreft en derhalve niet het wettelijk bestanddeel 'smalende godslastering' vervult, naar de uitleg die de Hoge Raad daaraan in 1968 heeft gegeven.

Anders is het met de Indonesische strafbaarstelling. Redelijkerwijze valt de publicatie van de karikaturen, in het bijzonder voorzover deze Mohammed in verband brengen met terrorisme, immers op te vatten als blijk van vijandige gevoelens ten opzichte van een in Indonesië beleden godsdienst, als bedoeld in art. 156a, aanhef en onder a, KUHP. Dat terroristen zich tegenwoordig plegen te beroepen op de Islam maakt dat niet anders. De publicatie is ingevolge de genoemde bepaling strafbaar. Daarbij verdient opmerking dat het Moslims tegenwoordig in het algemeen niet is toegestaan, Mohammed af te beelden.¹⁷ Voor niet-moslims geldt dat verbod weliswaar niet, maar in het licht van dat verbod heeft verspreiding van de bedoelde karikaturen, althans voorzover plaatsvindend in een overwegend Islamitisch land, een provocerend karakter.

Naar zich laat aanzien geldt het voorgaande niet voor na-publicatie die blijkens de context uitsluitend strekte tot voorlichting van lezers en surfers omtrent de Deense affaire, omdat in zodanig geval de plaatsing van de karikaturen niet kan worden opgevat als blijk van een vijandig, verkeerd of kwetsend gevoel.

STRAFRECHTSMACHT

¹⁵ Aldus Shabbir Akhtar, *A faith for all seasons*, Londen, 1990, blz. 40-42.

¹⁶ Director of Public Prosecutions File No. RA-2006-41-0151, 15 March 2006: Decision on possible criminal proceedings in the case of Jylland-Posten's Article "The Face of Muhammed", blz. 7.

¹⁷ Anders de Shiitische Groot-Ayatollah Sistani: "If due deference and respect is observed, and the scene does not contain anything that would detract from their holy pictures in the minds [of the viewers], there is no problem." <http://www.sistani.org/html/eng/menu/4/?lang=eng&view=d&code=234&page=1>

Indien de publicatie van de karikaturen strafbaar is naar Indonesisch recht, brengt dat dan mee dat de tekenaars van de karikaturen, de redacteuren en de uitgevers van de kranten waarin die zijn verschenen, en de houders van de websites waarop ze zijn geplaatst, rekening moeten houden met de mogelijkheid dat ze voor dat feit bij een bezoek aan Indonesië zullen worden aangehouden, vervolgd en gestraft?

Extraterritoriale strafrechtsmacht heeft Indonesië met betrekking tot art. 156a KUHP alleen gevestigd ten aanzien van Indonesische daders. Voorzover het feit zich slechts heeft voorgedaan buiten Indonesië zijn overige daders dus veilig. Maar heeft het feit zich niet tevens voorgedaan in Indonesië zelf, zodat Indonesië dienaangaande haar territoriale strafrechtsmacht kan uitoefenen? Het is immers mede in dat land dat men van de karikaturen kennis heeft kunnen nemen?

De vraag welke plaatsen kunnen gelden als locus delicti van een gepleegd strafbaar feit pleegt naar de meest ruime opvatting te worden beantwoord aan de hand van de ubiquiteitsleer: niet alleen de plaats waar de handelende persoon zich bevond en de plaats waar het beoogde gevolg plaatshad worden als locus delicti beschouwd, maar ook alle andere plaatsen waar een wettelijk bestanddeel van het delict zich heeft verwezenlijkt of bedoeld was zich te verwezenlijken.^{18,19} Zo heeft de Hoge Raad reeds in 1923 geoordeeld dat belediging ter plaatse van de openbaarmaking wordt gepleegd, zodat indien een weekblad waarin een beledigend artikel staat niet alleen in Haarlem maar ook elders in Nederland is verspreid, de belediging niet alleen in Haarlem maar ook elders in Nederland is gepleegd.²⁰ Aldus beschouwd – aangenomen dat die leer ook door Indonesië wordt gevolgd – heeft de godslastering als strafbaar gesteld bij art. 156a KUHP, voorzover de dag- en weekbladen waarin de karikaturen zijn afgedrukt in dat land zijn verspreid, mede plaatsgehad in Indonesië. Met de Jyllands-Posten is dat vermoedelijk niet het geval (de waarschijnlijke aanwezigheid van een enkel exemplaar in de Deense Ambassade levert naar ik meen geen verspreiding op), maar met sommige andere bladen die de karikaturen hebben afgedrukt wellicht wel. De redacteuren en uitgevers van die bladen, en ook de tekenaars, moeten dus oppassen.

Geldt dat ook voor de houders van de websites waarop de karikaturen zijn geplaatst? Aangenomen dat de desbetreffende karikaturen, althans voorzover zij Mohammed in verband brengen met terrorisme, kwetsend zijn ten opzichte van een in Indonesië beleden godsdienst, kan worden gesteld dat door plaatsing ervan op enige website het *blijk geven* als bedoeld in art. 156a KUHP en daarmee het in dat wetsartikel strafbaar gestelde feit heeft plaatsgehad in Indonesië (en ook in andere overwegend Islamitische landen). Steun voor deze stelling valt te ontleen aan de volgende twee arresten. Het Duitse *Bundesgerichtshof* heeft eens beslist dat een op een Australische website geplaatste *Auschwitz-Lüge*, naar Duits recht strafbaar ingevolge § 130 StGB,²¹ onder meer Duitsland als locus delicti had, in het bijzonder in aanmerking genomen dat de *Auschwitz-Lüge* kennelijk

¹⁸ Vgl. J.M. Sjöcrona & A.M.M. Orië, Internationaal strafrecht vanuit Nederlands perspectief, derde druk, Deventer, 2002, blz. 48; H.D. Wolswijk, Locus delicti en rechtsmacht, Deventer/Utrecht 1998, blz. 108-114; D. Oehler, Internationales Strafrecht, Keulen, 2e druk, 1983, blz. 209-228.

¹⁹ § 9, eerste lid, van het Duitse Strafgesetzbuch (StGB) luidt: Eine Tat ist an jedem Ort begangen, an dem der Täter gehandelt hat oder im Falle des Unterlassens hätte handeln müssen oder an dem zum Tatbestand gehörende Erfolg eingetreten ist oder nach der Vorstellung des Täters eintreten sollte.

²⁰ HR 2 januari 1923, NJ 1923, blz. 433. Van gelijke strekking: HR 25 november 1997, NJ 1998, 261.

²¹ § 130, derde lid, StGB: Mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer eine unter der Herrschaft des Nationalsozialismus begangene Handlung der in § 6 Abs. 1 des Völkerstrafgesetzbuches bezeichneten Art in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, öffentlich oder in einer Versammlung billigt, leugnet oder verharmlost.

gericht was tot het Duitse publiek.²² In een geval van op een Israëlische website geplaatste smaad jegens bepaalde personen, waaronder rechters, in Italië, heeft de Italiaanse cassatierechter op basis van de ubiquoteitsleer geoordeeld dat Italië dienaangaande territoriale strafrechtsmacht had.²³

Dit zou slechts anders zijn voorzover de na-publicatie van de Deense karikaturen in de pers in andere landen, en het plaatsen van de karikaturen op websites, niet is geschied om Islamieten te kwetsen maar uitsluitend ter voorlichting omtrent de Deense affaire. Dan zou de publicatie niet mede in Indonesië hebben plaatsgehad omdat zij niet tegen burgers van Indonesië was gericht.

Tegen deze stelling vallen echter twee argumenten aan te voeren.

In de eerste plaats lijkt er bij deze stellingname aan te worden voorbijgezien dat van plaatjes op websites weliswaar wereldwijd kennis kan worden genomen, maar niet zonder voorafgaande activiteit van de kennisnemer zelf. Pas door de website en vervolgens de plaatjes 'aan te klikken' is kennisname mogelijk; onverhoedse confrontatie doet zich in het algemeen niet voor. Bij het openslaan van een krant is dat anders. De stelling dat de publicatie mede ter plaatse van de kennisnemer heeft plaatsgehad lijkt onredelijk indien de kennisnemer de karikaturen, door deze aan te klikken, zelf naar zich toe heeft gehaald.²⁴

In de tweede plaats: Zou de in deze arresten gevolgde redenering ingang vinden, dan zou dat een wereldwijde uitbreiding van territoriale rechtsmacht inhouden, waarvan de uitoefening gemakkelijk aanleiding kan vormen tot diplomatieke conflicten.²⁵ (Art. 22, vijfde lid, Cybercrimeverdrag²⁶ schrijft voor geval van samenloop van uitoefening van strafrechtsmacht voor, dat de betrokken partijen zonedig overleg plegen omtrent welke jurisdictie het meest geschikt is om tot vervolging over te gaan. Indonesië is bij dit verdrag echter geen partij.)

Hoewel met betrekking tot de websites een gebrek-aan-rechtsmacht-verweer derhalve niet geheel kansloos zou moeten zijn, lijkt het verstandig indien ook de desbetreffende websitehouders met de mogelijkheid van strafvervolging in Indonesië rekening houden.

PERSVRIJHEID

Persvrijheid is in het hedendaagse westen een vanzelfsprekendheid. Zij is als grondrecht neergelegd in diverse nationale grondwetten (vgl. art. 7 Grondwet) en als internationaal mensenrecht in onder andere het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (art. 19 IVBPR) en in het Europees verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (art. 10 EVRM). Zij behoort tot de grondslagen van de westerse cultuur. De pers is wel aangeduid als *a marketplace of ideas*. Door kennis te nemen

²² Bundesgerichtshof 12 december 2000, BGH 46, 212, NJW 2001, blz. 624 e.v. (kritisch besproken in Tröndle/Fischer, Strafgesetzbuch und Nebengesetze, Beck, München, 51e druk, 2003, aant. 8 en 8a op § 9 StGB).

²³ Cass. 27 december 2000, zie: <http://www.cdt.org/speech/international/20001227italiandecision.pdf>.

²⁴ Anders: C.B. van der Net, Grenzen stellen op het Internet, Aansprakelijkheid van Internet-providers en rechtsmacht, Deventer, 2000, blz. 170.

²⁵ Vgl. Ulrich Sieber in: Bert-Jaap Koops & Susan W. Brenner (ed.) *Cybercrime and Jurisdiction. A Global Survey*, Den Haag, 2006, blz. 183-210 (200); Y. Buruma, Internet en strafrecht (preadvies), Handelingen NJV 1998-I, blz. 211 e.v., i.h.b. blz. 165.

²⁶ Convention on Cyber-crime, Budapest, 23 november 2001, Trb. 2002, 18 en 2004, 290.

van de ideeën van anderen, en daaruit keuzes te maken, kunnen we onze eigen opinies vormen. Zonder de pers (inclusief de audio- en visuele media) zouden we tot onwetendheid zijn gedoemd. Ook is de pers een pijler van democratie. Hoe kunnen wij onze regering kiezen en controleren zonder de nodige informatie omtrent wat zij doet, niet doet, of zou moeten doen? In de derde plaats, maar misschien had ik dat als eerste moeten noemen: de persvrijheid dient er niet alleen toe, informatie te kunnen vernemen, maar ook om ideeën te kunnen uiten. Als zodanig kan het ontbreken van persvrijheid worden gezien als een inbreuk op de menselijke waardigheid.

Persvrijheid is echter niet onbeperkt. Art. 10 EVRM somt in het tweede lid een indrukwekkend aantal redenen op waarom de vrijheid van meningsuiting mag worden beperkt, waaronder het voorkomen van wanordelijkheden. Art. 19 IVBPR noemt onder de redenen daartoe de bescherming van de *ordre public*.

Tot de voorwaarden van beperking van persvrijheid behoort, volgens art. 10, tweede lid, EVRM, dat die beperking is *necessary in a democratic society*. Op die grond pleegt het Europese Hof voor de rechten van de mens (EHRM), alvorens enige klacht omtrent een inbreuk op de persvrijheid gegrond te verklaren, te onderzoeken of die inbreuk gerechtvaardigd was door een *pressing social need*. Het EHRM is in het algemeen zuinig met het oordeel dat zo een *pressing social need* aanwezig was. Er zijn echter twee categorieën van inbreuken waarvoor het tegendeel geldt: aan staten wordt ruime bevoegdheid toegekend om op te treden tegen publicaties die aanzetten tot geweld, en tegen publicaties die godsdienstige gevoeligheden schofferen.

Met betrekking tot die laatste categorie valt te wijzen op de volgende arresten van het EHRM.

Otto Preminger Instituut tegen Oostenrijk²⁷

Deze zaak betreft de inbeslagneming, door Oostenrijkse autoriteiten, van een te Innsbruck vertoonde film. Daarin werd God afgebeeld als een seniele man in omhelzing met de duivel, Jezus als een idioot, en Maria als een wulpse dame. Bij zijn beoordeling vertrok het EHRM van het volgende uitgangspunt:²⁸

“Those who choose to exercise the freedom to manifest their religion, irrespective of whether they do so as members of a religious majority or a minority, cannot reasonably expect to be exempt from all criticism. They must tolerate and accept the denial by others of their religious beliefs and even the propagation by others of doctrines hostile to their faith. However, the manner in which religious beliefs and doctrines are opposed or denied is a matter which may engage the responsibility of the State, notably its responsibility to ensure the peaceful enjoyment of the right guaranteed under Article 9 to the holders of those beliefs and doctrines. Indeed, in extreme cases the effect of particular methods of opposing or denying religious beliefs can be such as to inhibit those who hold such beliefs from exercising their freedom to hold and express them. (...)
The respect for the religious feelings of believers as guaranteed in Article 9 can legitimately be thought to have been violated by provocative portrayals of objects of religious veneration; and such portrayals can be regarded as malicious violation of the spirit of tolerance, which must also be a feature of democratic society.
(...)

²⁷ EHRM 20 september 1994, A 295-A, NJ 1995, 366, m.nt. EJD.

²⁸ § 47, 49 en 50.

[A]s is borne out by the wording itself of Article 10 § 2, whoever exercises the rights and freedoms enshrined in the first paragraph of that Article undertakes 'duties and responsibilities'. Amongst them - in the context of religious opinions and beliefs - may legitimately be included an obligation to avoid as far as possible expressions that are gratuitously offensive to others and thus an infringement of their rights, and which therefore do not contribute to any form of public debate capable of furthering progress in human affairs. This being so, as a matter of principle it may be considered necessary in certain democratic societies to sanction or even prevent improper attacks on objects of religious veneration, provided always that any 'formality', 'condition', 'restriction' or 'penalty' imposed be proportionate to the legitimate aim pursued (...).

[I]t is not possible to discern throughout Europe a uniform conception of the significance of religion in society (...); even within a single country such conceptions may vary. For that reason it is not possible to arrive at a comprehensive definition of what constitutes a permissible interference with the exercise of the right to freedom of expression where such expression is directed against the religious feelings of others. A certain margin of appreciation is therefore to be left to the national authorities in assessing the existence and extent of the necessity of such interference. The authorities' margin of appreciation, however, is not unlimited. (...) The necessity for any restriction must be convincingly established."

De meerderheid van het EHRM achtte de inbeslagneming niet in strijd met art. 10 EVRM, omdat de Oostenrijkse autoriteiten, optredende tot behoud van *religious peace*, de grenzen van de hun toekomstige beoordelingsvrijheid niet hadden overschreden, in aanmerking genomen dat de overgrote meerderheid van de Tirolse bevolking Rooms-katholiek was.

Murphy tegen Ierland²⁹

In deze zaak ging het om een door een plaatselijk commercieel radiostation uit te zenden reclamespot van het *Irish Faith Centre*, een evangelische gemeente in Dublin, voor een bijeenkomst waarbij de feitelijke geschiedenis van Christus en diens wederopstanding uit de doeken zou worden gedaan. De bewoording van de reclamespot was op zichzelf niet aanstotelijk. Op grond van een wettelijk verbod tot uitzenden van religieuze reclame hadden de Ierse autoriteiten de radiouitzending echter verboden.

Met herhaling van zijn inzake het Otto Preminger Instituut geformuleerde uitgangspunt overwoog het EHRM in deze zaak dat³⁰

"a wider margin of appreciation is generally available to the Contracting States when regulating freedom of expression in relation to matters liable to offend intimate personal convictions within the sphere of morals or, especially, religion."

en voorts:

"The Court agrees that the concepts of pluralism, tolerance and broadmindedness on which any democratic society is based (...) mean that Article 10 does not, as such, envisage that an individual is to be protected from exposure to a religious view simply because it is not his or her own. However, the Court observes that it is not to be excluded that an expression, which is not on its face offensive, could have an offensive impact in certain circumstances."

²⁹ EHRM 10 juli 2003, NJ 2005, 177, m.nt. EJD; Mediaforum 2003-10, blz. 332, m.nt. A.J. Nieuwenhuis.

³⁰ § 67 en 72.

Met het oog op onder meer de in Ierland bestaande bijzondere religieuze gevoeligheden heeft het EHRM ook in deze zaak geoordeeld dat de Staat de grenzen van de hem in het onderhavige verband toekomstige beoordelingsvrijheid niet heeft overschreden.

I.A. tegen Turkije³¹

Dit arrest betreft een in Turkije uitgegeven roman, waarin over Mohammed en de Koran onder meer wordt gezegd:³² “Some of these words were, moreover, inspired in a surge of exultation, in Aisha’s arms. ... God’s messenger broke his fast through sexual intercourse, after dinner and before prayer. Muhammad did not forbid sexual intercourse with a dead person or a live animal.” De uitgever was veroordeeld tot een geldboete. Het EHRM oordeelde art. 10 EVRM niet geschonden, na te hebben overwogen:³³

“the present case concerns not only comments that offend or shock, or a ‘provocative’ opinion, but also an abusive attack on the Prophet of Islam. (...) The Court therefore considers that the measure taken in respect of the statements in issue was intended to provide protection against offensive attacks on matters regarded as sacred by Muslims. In that respect it finds that the measure may reasonably be held to have met a ‘pressing social need’.”

Gelet op deze drie uitspraken ziet het ernaar uit dat de publicatie van de Deense karikaturen althans voorzover daarbij Mohammed in verband wordt gebracht met terrorisme niet wordt beschermd door art. 10 EVRM zoals uitgelegd door het EHRM. Indien bijvoorbeeld een regeringsorgaan of een rechter, met het oog op bestaande spanningen tussen Moslimimmigranten en autochtonen en op de eerdere affaire met betrekking tot de *Satanic Verses*, verdere publicatie van de karikaturen had verboden, zou het EHRM daarin vermoedelijk geen schending van die bepaling hebben gezien.

Opmerking verdient dat deze Straatsburgse rechtspraak met betrekking tot de vrijheid van meningsuiting sterk verschilt van het recht van de Verenigde Staten, dat slechts zeer geringe beperkingen op de vrijheid van meningsuiting toelaat.³⁴ Anders dan Art. 10 EVRM voorziet het *First Amendment* op de Amerikaanse Grondwet niet in uitzonderingen op de vrijheid van meningsuiting, die daar kort en krachtig als volgt is geformuleerd: “Congress shall make no law (...) abridging the freedom of speech, or of the press.” De rechtspraak heeft wel enkele uitzonderingen gemaakt, maar het eerste uitgangspunt daarbij is geweest het ooit door de beroemde rechter Holmes gelanceerde *clear and present danger* criterium:³⁵

“The character of every act depends upon the circumstances in which it is done. The most stringent protection of free speech would not protect a man in falsely shouting fire in a theatre and causing a panic. The question in every case is whether the words used are used in such circumstances and are of such a nature as to create a clear and present danger that they will

³¹ EHRM 13 september 2005, Appl. no. 42571/98.

³² Citaat uit het arrest.

³³ § 29 en 30.

³⁴ Uitvoerig hieromtrent: Theo Rosier, *Vrijheid van meningsuiting en discriminatie in Nederland en Amerika*, Nijmegen, 1997, blz. 133-158 en 195-244.

³⁵ *Schenck v. United States*, 249 U.S. 47, 39 S.Ct. 247, 63 L.Ed. 470 (1919).

bring about the substantive evils that Congress has a right to prevent. It is a question of proximity and degree.”

Tot die *substantive evils* behoort onder meer het rechtstreeks uitlokken van geweld, maar niet het kwetsen van groepsgevoeligheden.³⁶ Bijvoorbeeld heeft het Amerikaanse Hooggerechtshof in 1978 ongrondwettig verklaard een in kort geding aan een Nazi-partij gegeven rechterlijk verbod om een demonstratieve optocht te houden in een wijk waar veel Joodse oorlogsslachtoffers woonden.³⁷ Het verbieden van een film wegens zijn heiligschennend karakter (de film ging over een herderinnetje dat zwanger was sedert haar op een berg de heilige St. Jozef was verschenen) werd in 1952 in absolute termen in strijd geoordeeld met het *First Amendment*.³⁸

“It is not the business of government in our nation to suppress real or imagined attacks upon a particular religious doctrine, whether they appear in publications, speeches, or motion pictures.”

In 2001 werd, met verwijzing naar laatstbedoeld arrest, een uitvoering van het toneelstuk ‘Corpus Christi’, waarin Christus homoseksuele relaties met zijn discipelen onderhoudt, ondanks onverholven afkeer niet verboden.³⁹

Dat het EHRM inbreuken op de vrijheid van meningsuiting ter bescherming van religieuze gevoelens wel aanvaardt belet de lidstaten niet, zelf op dat punt aan hun burgers een ruimere uitingsvrijheid te gunnen (art. 53 EVRM), zij het dat zij daarbij wel moeten zorgen, zoals in het Otto Preminger Instituut arrest is uiteengezet, dat onder andere de godsdienstvrijheid niet in het gedrang komt.

Nationale grondwetten verlenen in het algemeen een ruime vrijheid van meningsuiting, behoudens wettelijke beperkingen. In verband met godslastering zijn die wettelijke beperkingen, zoals we zagen, in de genoemde Europese landen geringer dan in Indonesië.

De *Déclaration des droits de l’homme et du citoyen*, van 1789, welke deel uitmaakt van de Franse grondwet, is de nestor. Art. 10 daarvan houdt – anders dan art. 10 EVRM – geen andere beperkingsgronden in dan strijd met de wettelijke openbare orde:

“Nul ne doit être inquiété pour ses opinions, même religieuses, pourvu que leur manifestation ne trouble pas l’ordre public établi par la Loi.”

Art. 77 van de Deense grondwet (in de versie van 1953) sluit preventieve censuur uit en vermeldt in het geheel geen beperkingsgronden, zij het dat de mogelijkheid van strafrechtelijke aansprakelijkheid niet wordt uitgesloten.⁴⁰

³⁶ *Brandenburg v. Ohio*, 395 U.S. 444, 89 S.Ct. 1827, 23 L.Ed. 430 (1969) inzake Ku Klux Klan uitspraak “Personally, I believe the nigger should be returned to Africa, the Jew returned to Israel.”

³⁷ *Smith v. Collin (Skokie v. National Socialist Party)*, 436 U.S. 953 en 439 U.S. 916, besproken in: Kathleen M. Sullivan & Gerald Gunther, *First Amendment Law*, New York, 1999, blz. 91-93.

³⁸ *Joseph Burstyn, inc., v. Wilson*, 343 U.S. 495 (1952). Het betrof de film *The Miracle*, van Roberto Rossellini.

³⁹ *Linnemeir v. Board of Trustees*, 7 augustus 2001, U.S. Court of Appeal for the 7th Circuit, no. 01-3002.

⁴⁰ In Engelse vertaling luidt art. 77 van de Deense grondwet: Any person shall be at liberty to publish his ideas in print, in writing, and in speech, subject to his being held responsible in a court of law. Censorship and other preventive measures can never be re-introduced. (Enhver er berettiget til på tryk, i skrift og tale at offentliggøre

Ook art. 7, eerste lid, van de Nederlandse Grondwet bepaalt dat niemand voorafgaand verlot nodig heeft om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, “behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet”.

Een min of meer overeenkomstige regeling is vervat in de eerste twee leden van art. 5 van de Duitse grondwet.⁴¹

De Indonesische grondwet vermeldt ieders vrijheid om zijn gedachten te uiten en uiting te geven aan zijn standpunten in overeenstemming met zijn geweten weliswaar onder de grondrechten (art. 28 E) maar laat de regeling ervan over aan de wet (art. 28). Zoals gemeld kent Indonesië een ruime strafbaarstelling van godslastering in art. 156a KUHP. Er is geen reden om aan te nemen dat, in verband met de Deense Mohammed karikaturen, deze Indonesische strafbaarstelling onverenigbaar is met art. 19 IVBPR,⁴² in aanmerking genomen dat in een geval van beboeting wegens kort gezegd de *Auschwitz-Lüge* het Comité voor de rechten van de mens geen schending van art. 19 IVBPR heeft aangenomen.⁴³

Het voorgaande toont het beeld van een glijdende schaal, aan de uiterst westelijke zijde waarvan godslastering volledige grondwettelijke bescherming geniet, terwijl aan de meest oostelijke zijde het tegendeel het geval is. Daar tussenin ligt Europa, waar de vrijheid van meningsuiting soms wijkt voor andere belangen, in het bijzonder de bescherming van de openbare orde. Wellicht laat zich dat hierdoor verklaren dat, anders dan de Verenigde Staten, Europa een lange geschiedenis van godsdiensttwisten en godsdienstoorlogen kent, lang genoeg om te weten dat godslastering een spel met vuur kan betekenen. Indonesië behoeft voor die wetenschap niet haar geschiedenis te raadplegen; televisie en dagbladpers zijn voldoende. Een verwante verklaring kan erin zijn gelegen dat de Verenigde Staten een meer individualistische cultuur kennen en Indonesië een meer collectivistische, met wederom Europa daartussenin.⁴⁴ Als individu kan men godslastering gemakkelijker over zijn kant laten gaan dan als godsdienstige groepering.

SLOTSOM

sine tanker, dog under ansvar for domstolene. Censur og andre forebyggende forholdsregler kan ingensinde påny indføres.) http://www.retsinfo.dk/_GETDOCL/_ACCN/A19530016930-REGL

⁴¹ Art. 5 Duitse grondwet luidt: “(1) Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten. Die Pressefreiheit und die Freiheit der Berichterstattung durch Rundfunk und Film werden gewährleistet. Eine Zensur findet nicht statt. (2) Diese Rechte finden ihre Schranken in den Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre.”

⁴² Voor Indonesië is het IVBPR in werking getreden op 23 mei 2006.

⁴³ Zaak Faurisson v. France, No. 550/1993, vermeld in Manfred Nowak, U.N. Covenant on Civil and Political Rights, CCPR Commentary, 2e druk, Kehl, 2005, blz. 455-456.

⁴⁴ Vgl. Frederick Schauer, The Exceptional First Amendment, in: Michael Ignatieff (ed.), American Exceptionalism and Human Rights, Princeton/Oxford, 2005, blz. 29-56 (45, 46).

De conclusie moet zijn dat de publicatie van de Mohammed-karikaturen in het Westen, te weten in een aantal landen van Europa en in de Verenigde Staten, valt onder de grondwettelijke vrijheid van meningsuiting. In het Oosten, althans in Indonesië, is dat niet het geval; daar is die publicatie strafbaar.

De vraag dringt zich natuurlijk op, of van de westelijke vrijheid van meningsuiting op deze wijze gebruik had mogen worden gemaakt. Juridisch gezien is dat inderdaad het geval. Maar daarmee is niet alles gezegd. Naast juridische moeten ook morele en politieke aspecten in ogenschouw worden genomen. Daarbij mag de publicatie niet los worden gezien van de context. Te wijzen valt op de voorafgegangene affaire aangaande de roman *Satanic Verses*, en ook op de omstandigheid dat de Deense minister-president een door een aantal ambassadeurs van islamitische landen naar aanleiding van de publicatie van de karikaturen gevraagd onderhoud heeft geweigerd, hetgeen voorzichtig gezegd als ondiplomatiek zoniet als vernederend moet worden beschouwd.

Het is van algemene bekendheid dat tegenwoordig niet alleen in Denemarken maar wereldwijd een spanning bestaat tussen 'het westen' en 'de Islamitische wereld'. In Irak en in Afghanistan komt die spanning tot uiting door gebruik van wapens, en op vele andere plaatsen door met een beroep op de Islam verrichte terroristische aanslagen. Zij is echter van veel bredere strekking. Dient, gelet op die spanning, het plaatsen van de karikaturen waarbij Mohammed in verband werd gebracht met het terrorisme positief of negatief te worden gewaardeerd? Twee standpunten zijn hier mogelijk.

Het ene is dat van de redacteur van de *Jyllands-Posten*, hierboven deels weergegeven, kort samen te vatten als: De vrijheid van meningsuiting moet worden verdedigd tegen aantasting door bedreigingen van journalisten. Indien men zich in het zicht van die bedreigingen beperkingen oplegt zal die vrijheid op den duur verloren gaan. Door de publicatie van de Mohammed-karikaturen werden Moslims in Europa trouwens gelijk behandeld als Christenen en aanhangers van andere godsdiensten; de publicatie diende aldus hun integratie. Daar kan aan worden toegevoegd dat van de publicatie van spotprenten een louterende werking kan uitgaan, die op den duur ook met betrekking tot de bedoelde spanning heilzaam zal kunnen werken.

Daartegenover kan worden aangevoerd dat het weliswaar te prijzen is indien weerstand wordt geboden aan bedreigingen, maar dat dit ook kan zonder religieuze gevoelens te kwetsen. Uit de *Satanic Verses* affaire is gebleken dat men in de Moslimwereld niet zo gemakkelijk de schouders kan ophalen over bespotting van Mohammed als men dat in 'het westen' pleegt te doen over bespotting van bijvoorbeeld Christus of Maria. In dat licht kan de publicatie van de Mohammed-karikaturen niet gelden als gelijke behandeling. En wat er zij van de louterende werking die spotprenten kunnen hebben, zij kunnen ook werken als lont in een kruitvat. Bij de bestaande spanningen moet deëscalerend, niet escalerend worden opgetreden.⁴⁵

Ondanks respect voor het eerste standpunt gaat mijn voorkeur uit naar het tweede. Daarbij laat ik meewegen dat 'de Moslimwereld' grotendeels samenvalt met de wereld die door 'het westen' gekoloniseerd is geweest, en daarbij de vernederingen heeft ondergaan die het kolonialisme nu eenmaal meebracht. Die zijn nog niet vergeten. Het hedendaags terrorisme kan daarmee in verband worden gebracht. Gedachtig dit verleden dient 'het westen' zich van nieuwe vernederingen te onthouden. *Noblesse oblige*.

⁴⁵ Aldus bijvoorbeeld J.A.A. van Doorn, in NRC Handelsblad van 19 februari 2006.